

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم اجتماعی

مجازات های جایگزین حبس در لایحه‌ی جدید مجازات اسلامی (۱۳۹۰)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق گرایش جزا و جرم شناسی

دانشجو:

علی حسن زاده

استاد راهنما:

دکتر محسن عینی

تیرماه ۱۳۹۲

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMAYNI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم اجتماعی

گروه حقوق

مجازات های جایگزین حبس در لایحه‌ی جدید مجازات اسلامی

(۱۳۹۰)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق گرایش جزا و جرم شناسی

دانشجو:

علی حسن زاده

استاد راهنما:

دکتر محسن عینی

استاد مشاور:

دکتر محمد علی بابایی

تیرماه ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

پدر عزیزم که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه ی زندگی، ایستادگی را تجربه نمایم
و به مادرم، دریای بی کران فداکاری و عشق که وجودم برایش همه رنج بود و وجودش برایم همه مهر
و همسرم، سنگ صبور روزهای سخت زندگی ام و فرزند نازنینم سایان.

تقدیر و تشکر

*با تشکر از راهنمایی ها و مشاوره‌های ارزنده‌ی استادان محترم جناب آقایان دکتر محسن عینی و دکتر علی بابایی؛

*با تشکر از زحمات کلیه اساتید بزرگواری که در این مدت تحصیل در خدمتشان تلمذ کردم.

*هم چنین با سپاس فراوان از تمام عزیزانی که در به ثمر رسیدن تحصیلاتم نقش شایسته‌ای داشته‌اند؛ به ویژه پدر

بزرگوار و برادران گرانمایه‌ام و مادر مهربان و همسر عزیزم که با تحمل و صبوری غیر قابل توصیف خویش مرا در

این امر مهم یاری نمودند

چکیده

مجازات‌های جایگزین حبس را باید نتیجه جنبشی دانست که از آن به جنبش حبس زدایی یاد می‌شود. با ورود به عصر روشنگری به ویژه بعد از انقلاب فرانسه مجازات‌های بدنی و ظالمانه کم کم زرادخانه کیفری را ترک کردند و مجازاتی به نام زندان جانشین آنها شد. و در زمانی کوتاه مدت به عنوان متداول‌ترین مجازات درآمد، به طوری که به جسارت می‌توان گفت سیاست جنایی اکثر کشورها یک سیاست جنایی حبس‌گرا بود اما دیری نپایید که زندان به علت ایجاد مشکلات فراوانی مورد هجوم و انتقاد قرار گرفت، برای رهایی از مشکلات زندان راهکارهای مختلفی در نظر گرفته شد مانند: جرم زدایی، قضازدایی و کیفرزدایی. مجازات‌های جایگزین حبس می‌تواند به نوعی کیفر زدایی باشد. بنابراین سیاست جنایی حبس‌گرا به سمت حبس‌زدا پرخش پیدا کرد. این تغییر جهت هم دلایل عملی دارد هم دلایل نظری. جنبش حبس زدایی هم در اسناد بین‌المللی مورد توجه واقع شده و هم در سطح ملی و داخلی کشورها. مجازات‌های جایگزین حبس مجازات‌هایی هستند که جانشین حبس‌های کوتاه مدت شده و از ورود بزهکار به زندان جلوگیری می‌کند مانند: تعلیق مراقبتی، خدمات عمومی رایگان، حبس خانگی، جریمه‌های روزانه و اجرای این مجازات‌ها شرایط و الزاماتی دارد که بدون وجود آنها اجرای مجازات‌های جایگزین مثمر ثمر نخواهد بود. لایحه جدید مجازات اسلامی مواد ۶۳ الی ۸۵ خود رابه این مجازات‌ها اختصاص داده است. در میان این مجازات‌ها، حبس خانگی و نظارت الکترونیکی چندان مقبول قانون‌گذار واقع نشده و روی خوشی به آنها نشان نداده. سایر مجازات‌های جایگزین حبس را مانند تعلیق مراقبتی و جزای نقدی روزانه، خدمات عمومی رایگان را تحت شرایطی برای زندان‌های تعزیری کوتاه مدت مقرر کرده است.

کلید واژه ها:

مجازات‌های جایگزین حبس، تعلیق مراقبتی، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه، حبس خانگی، نظارت الکترونیکی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	بیان مسأله
۳	ب- سوالهای اصلی تحقیق
۳	ج- سوابق پژوهشی موضوع:
۴	د- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق
۵	ه- ساماندهی تحقیق:
۶	بخش اول : حبس زدایی، مبانی و دلایل
۷	مقدمه
۷	فصل اول: زندان
۷	مبحث اول: مفهوم و تاریخچه زندان
۸	گفتار نخست : مفهوم زندان
۱۰	گفتار دوم: تاریخچه زندان در دنیا
۱۵	گفتار سوم: تاریخچه زندان در ایران
۱۵	بند ۱: دوران باستان
۱۶	بند ۲: دوران پس از اسلام
۱۸	مبحث دوم: اهداف، مزایا و معایب زندان
۱۸	گفتار اول: اهداف زندان
۱۹	بند ۱: بازدارندگی
۱۹	بند ۲: اصلاح و تربیت
۲۰	بند ۳: ناتوان سازی
۲۰	گفتار دوم: مزایا و معایب زندان
۲۱	بند ۱: مزایای زندان
۲۲	بند ۲: معایب زندان
۲۲	فصل دوم: مبانی چرخش سیاست جنایی حبس‌گرا به حبس‌زدا
۲۴	مبحث اول: بارقه‌های زندان زدایی در مکاتب حقوق کیفری
۲۵	گفتار اول: مکتب کلاسیک
۲۷	گفتار دوم: مکتب کلاسیک نوین

صفحه**عنوان**

۳۰	گفتار سوم: مکتب تحقیقی
۳۲	گفتار چهارم: مکتب دفاع اجتماعی نوین
۳۳	مبحث دوم: بارقه‌های زندان زدایی در آموزه‌های جرم‌شناسانه
۳۴	گفتار اول: جرم‌شناسی کلاسیک
۳۵	گفتار دوم: جرم‌شناسی‌های واکنش اجتماعی
۳۶	بند ۱: جرم‌شناسی انتقادی
۳۷	بند ۲: جرم‌شناسی سازمانی
۳۸	بند ۳: جرم‌شناسی تعامل‌گرا
۳۹	بند ۴: جرم‌شناسی، بزه‌دیده‌شناسی
۴۰	مبحث سوم: دلایل عملی اقبال به حبس زدایی
۴۱	گفتار اول: ناتوانی در پیشگیری از جرم
۴۲	گفتار دوم: شکست برنامه‌های اصلاح و درمان
۴۳	گفتار سوم: جرم‌زا بودن محیط زندان
۴۴	گفتار چهارم: هزینه‌های اقتصادی
۴۵	گفتار پنجم: هزینه‌های اجتماعی و اخلاقی
۴۸	گفتار ششم: هزینه‌های بهداشتی
۴۹	فصل سوم: جنبش حبس زدایی
۴۹	مبحث اول: جنبش حبس زدایی در اسناد بین‌المللی
۵۱	مبحث دوم: جنبش حبس زدایی در سطح ملی
۵۳	مبحث سوم: جنبش حبس زدایی در ایران عوامل آن
۵۳	گفتار اول: جنبش حبس زدایی در ایران
۵۴	گفتار دوم: عوامل جنبش حبس زدایی در ایران
۵۵	بند ۱: تورم جمعیت زندان
۵۵	بند ۲: فشارهای بین‌المللی و نهادهای حقوق بشری
۵۶	بند ۳: تأثیر اسناد بین‌المللی
۵۶	بند ۴: عدم مشروعیت زندان در اسلام
۶۱	بخش دوم: رویکرد حبس‌زدایی در لایحه‌ی مجازات اسلامی ۱۳۹۰
۶۲	فصل اول: تبیین مجازات‌های جایگزین حبس
۶۳	مبحث اول: مفهوم، ماهیت، قلمرو و تاریخچه‌ی مجازات‌های جایگزین حبس

صفحه**عنوان**

۶۳	گفتار اول: مفهوم مجازات‌های جایگزین حبس
۶۵	گفتار دوم: ماهیت مجازات‌های جایگزین حبس
۶۷	گفتار سوم: قلمرو مجازات‌های جایگزین حبس
۶۹	مبحث دوم: تاریخچه مجازات‌های جایگزین حبس در ایران
۷۲	مبحث سوم: ویژگی‌های مجازات‌های جایگزین حبس
۷۳	گفتار اول: جامعی بودن
۷۳	گفتار دوم: مشارکتی بودن
۷۴	گفتار سوم: ترمیمی بودن
۷۵	گفتار چهارم: قراردادی کردن حقوق کیفری
۷۶	مبحث چهارم: اهداف جایگزین‌های حبس
۷۶	گفتار اول: کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها
۷۷	گفتار دوم: بازپذیری اجتماعی و تقویت حس مسئولیت
۷۷	گفتار سوم: مبارزه با افزایش تکرار جرم
۷۸	گفتار چهارم: جبران خسارت بزه دیده
۷۹	گفتار پنجم: رویکرد انسانی و کرامت مدار به بزهکار
۷۹	فصل دوم: الزامات و ساختارهای به‌کارگیری مجازات‌های جایگزین حبس
۸۰	مبحث اول: فرهنگ سازی
۸۲	مبحث دوم: قانون‌گذاری صریح
۸۳	مبحث سوم: وجود نیروهای متعهد و کارآمد
۸۴	گفتار اول: قاضی صادرکننده حکم
۸۵	گفتار دوم قاضی اجرای مجازات‌های اجتماعی
۸۸	گفتار سوم مددکار اجتماعی
۸۹	گفتار چهارم: مأموران مراقبت
۹۰	فصل سوم: موارد استفاده و به‌کارگیری مجازات‌های جایگزین حبس
۹۰	مبحث اول: ماهیت جرم ارتكابی
۹۲	مبحث دوم: از نظر اجباری و یا اختیاری بودن برای قاضی
۹۲	گفتار اول: موارد الزام قاضی به صدور حکم
۹۴	گفتار دوم: موارد اختیاری بودن صدور حکم برای قاضی
۹۵	گفتار سوم: موارد ممنوعیت قاضی از صدور حکم
۹۵	مبحث سوم: از نظر تعدد جرم

صفحه**عنوان**

۹۶	مبحث چهارم: از نظر تکرار جرم
۹۷	مبحث پنجم از نظر داشتن پیشینه ی کیفری
۹۸	فصل چهارم: مصادیق مجازات‌های جایگزین حبس در لایحه جدید مجازات اسلامی
۹۸	مبحث اول: دوره مراقبت یا تعلیق مراقبتی
۹۸	گفتار اول: مفهوم دوره مراقبت
۹۹	گفتار دوم: تاریخچه دوره مراقبت
۱۰۱	گفتار سوم: ویژگی‌ها دوره مراقبت
۱۰۲	گفتار چهارم: مزایا و معایب دوره مراقبت
۱۰۳	گفتار پنجم: دوره مراقبت در حقوق کیفری ایران
۱۰۵	گفتار ششم: ضمانت اجرا
۱۰۶	مبحث دوم: خدمات عمومی رایگان
۱۰۶	گفتار اول: مفهوم خدمات عمومی رایگان
۱۰۷	گفتار دوم: تاریخچه مجازات خدمات عمومی
۱۰۸	گفتار سوم: اهداف و فواید
۱۰۹	گفتار چهارم ، شرایط بکار گیری خدمات عمومی رایگان
۱۱۴	گفتار پنجم ضمانت اجرا
۱۱۴	مبحث سوم: جزای نقدی
۱۱۴	گفتار اول: مفهوم جزای نقدی
۱۱۶	گفتار دوم: تاریخچه جزای نقدی
۱۱۷	گفتار سوم: اهداف مزایا و معایب جزای نقدی
۱۱۷	گفتار چهارم: جزای نقدی در حقوق کیفری ایران
۱۱۹	گفتار پنجم: ضمانت اجرای جزای نقدی
۱۲۰	مبحث چهارم: جزای نقدی روزانه
۱۲۰	گفتار اول: مفهوم جزای نقدی روزانه
۱۲۲	گفتار دوم: تاریخچه جزای نقدی و روزانه
۱۲۲	گفتار سوم: اهداف، فواید و شرایط جزای نقدی روزانه
۱۲۳	گفتار چهارم: جزای نقدی روزانه در حقوق کیفری ایران
۱۲۵	گفتار پنجم: ضمانت اجرای جزای نقدی روزانه
۱۲۵	مبحث پنجم: محرومیت از حقوق و اجتماعی
۱۲۶	گفتار اول مفهوم محرومیت از حقوق اجتماعی

صفحه**عنوان**

۱۲۷	گفتار دوم: تاریخچه محرومیت از حقوق اجتماعی در حقوق کیفری ایران
۱۲۷	گفتار سوم: محرومیت از حقوق اجتماعی بعنوان جانشین مجازات زندان در حقوق کیفری ایران
۱۳۱	گفتار چهارم: ضمانت اجرای محرومیت از حقوق و اجتماعی
۱۳۱	مبحث ششم: حبس خانگی
۱۳۲	گفتار اول: مفهوم حبس خانگی
۱۳۲	گفتار دوم: تاریخچه حبس خانگی
۱۳۳	گفتار سوم: اهداف ، مزایا و معایب حبس خانگی
۱۳۴	گفتار چهارم: شرایط اعمال کیفر حبس خانگی
۱۳۵	گفتار پنجم: حبس خانگی در حقوق کیفری ایران
۱۳۶	گفتار ششم: ضمانت اجرای حبس خانگی
۱۳۷	مبحث هفتم: حبس‌های آخر هفته
۱۳۷	گفتار اول: مفهوم حبس‌های آخر هفته
۱۳۸	گفتار دوم: تاریخچه حبس‌های آخر هفته
۱۳۸	گفتار سوم: اهداف فواید و شرایط حبس‌های آخر هفته
۱۳۹	گفتار چهارم: حبس‌های آخر هفته در حقوق کیفری ایران
۱۴۰	گفتار پنجم: ضمانت اجرایی حبس‌های آخر هفته
۱۴۱	مبحث هشتم: نظارت الکترونیکی
۱۴۱	گفتار اول مفهوم نظارت الکترونیکی
۱۴۲	گفتار دوم: تاریخچه نظارت الکترونیکی
۱۴۳	گفتار سوم: اهداف و فواید نظارت الکترونیکی
۱۴۳	گفتار چهارم شرایط استفاده از نظارت الکترونیکی
۱۴۴	گفتار پنجم: مزایا و معایب نظارت الکترونیکی
۱۴۵	گفتار ششم: نظارت الکترونیکی در حقوق و کیفری ایران
۱۴۵	گفتار هفتم: ضمانت اجرایی نظارت الکترونیکی
۱۴۷	نتیجه‌گیری و پیشنهاد
۱۵۱	منابع و مأخذ

مقدمه

در گذشته‌های دور، ضمانت اجرای کیفری در قالب مجازات‌های شدید بدنی و تزدیلی اعمال می‌شد. در این دوران مجازات برپایه‌ی انتقام و سرکوبی مجرم و به شکل مجازات‌های بدنی به ویژه اعدام و سایر مجازات‌های غیر انسانی و خشن اجرا می‌شدند.

با ورود به عصر روشنگری و زیر سؤال رفتن مجازات‌های خشن، مجازاتی به نام زندان وارد زرادخانه کیفری شد و مجازات‌های سابق کم‌کم از این زرادخانه بیرون رفتند، اما از عمر زندان به‌عنوان یک مجازات تازه‌وارد چندان نگذشت که عیب‌ها و آثار سوء فراوانی را موجب شد.

بنابراین اقدامات و کوشش‌هایی جهت اصلاح وضع زندان‌ها و زندانیان صورت گرفت، با وقوع انقلاب فرانسه در سال ۱۷۸۹ م. این کوشش سرعت بیشتری گرفت و دامنه آن علاوه بر اروپا به قاره آمریکا هم رسید. تحت تأثیر آموزه‌های مکاتب تحقیقی دفاع اجتماعی موضوع اصلاح و بازپروری زندانیان گسترش بیشتری پیدا کرد و برنامه‌های اصلاحی فراوانی در زندان‌ها جهت بهبود وضعیت زندانیان و بازپذیری اجتماعی آن‌ها اجرا شد.

اما با وجود این نتایج چندان خوبی به دست نیامد، و شکست برنامه‌های اصلاح و درمان اعلام شد. بنابراین راه‌حل‌هایی جهت برون رفت از این وضعیت ارائه شد.

یکی از راه‌حل‌های ارائه شده، مجازات‌های جایگزین حبس است، چون تحقیقات مؤید این واقعیت بود که شکست برنامه‌های اصلاح و درمان ناشی از خود زندان است. بنابراین چاره‌ای نیست جز کاستن از تعداد زندانیان.

مجازات‌های جایگزین حبس، مجازات‌هایی هستند که از ورود بزه‌کاران مرتکب جرایم کم اهمیت به زندان جلوگیری می‌کنند. اجرای مجازات‌های جایگزین حبس در بسیاری از کشورهای غربی و حتی آفریقایی، آثار بسیار مثبتی داشته است، جنبش حبس زادئی در کشور ما هم از حدود دو دهه پیش به صورت آکادمیک و علمی شروع شد، و سپس جنبش قضایی حبس زدایی را در پی داشت. تا اینکه برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳، قوه قضاییه را موظف به تدوین لایحه مجازات‌های جایگزین حبس کرد، این لایحه در سال ۱۳۸۴ تدوین شد اما پس از مدت‌ها سرگردانی، تصویب نشد، تا بالاخره مجازات‌های جایگزین حبس در قانون جدید مجازات اسلامی ۱۹۹۲ به تصویب رسیدند بالاخره این مجازات‌ها برای اولین بار در نظام کیفری ایران صورت تقنینی پیدا کرد.

بررسی این مجازات‌ها در لایحه جدید مجازات اسلامی، نقاط قوت، نقاط ضعف، چالش‌ها و راهکارهای پیش روی آن، مدنظر این پژوهش است.

الف - بیان مسئله:

مطالعه تاریخ تحولات اندیشه‌های کیفری بیانگر آن است که از زمان پیدایش جوامع انسانی همواره جرم و مجازات وجود داشته است به عبارتی جرم و مجازات قدمتی به درازای عمر بشر دارد. مجازات‌ها در هر دوره اهدافی را دنبال می‌کرده اند با تکامل جوامع بشری اهداف و سبک مجازات‌ها دستخوش تغییر و تحول شده است. ابتدا مجازات‌ها بسیار خشن و ظالمانه بوده اند و با اهداف انتقام جویانه اجرا می‌شدند و بارزترین ویژگیهای مجازات‌ها شدت آن‌ها بوده است.

با ورود به دوران جدید اندیشه‌های کیفری بخصوص بعد از انقلاب کبیر فرانسه در سال ۱۷۸۹ شاهد تغییر در اهداف مجازات‌ها و روش‌های آن هستیم در عصر حاضر با پیدایش نظریات جرم‌شناسی و نگاه علمی به جرم و مجرم و با تاکید بر اینکه مجرم یک بیمار است اهداف انتقام جویانه و طرد بزهکار جای خود را به اهداف اصلاح گرایانه داد. در این دوران مجازات‌های سالب حیات و کیفرهای بدنی از زرادخانه کیفری حذف و مجازاتی به نام زندان جایگزین آن‌ها شد. از قرن ۱۹ به بعد به صورت متداولترین مجازات درآمد.

اما دیری نپایید که ناکارآمدی مجازات حبس پدیدار گردید و زندان که انتظار میرفت ابزاری برای مقابله با بزهکاری و اصلاح مجرم باشد تبدیل به مدرسه‌ای برای بازآموزی جرایم گردید. (خسروشاهی مطلق، پور محمدی ۱۳۸۹ ص ۲۳)

واقعیت این است که از زندان از همان آغاز به کار خود با عدم موفقیت روبرو بوده است. ابتدا منتقدان بر این باور بودند که باید اصلاحات ساختاری لازم در درون زندان صورت گیرد و زندانیان طبقه بندی شوند و محیط داخل زندان باید به گونه‌ای باشد که کرامت انسانی در آن رعایت شود. به همین دلیل علم اداره زندان‌ها به منزله یکی از شاخه‌های علوم جنایی پا به عرصه وجود نهاد تا شاید اصلاح و درمان مجرمان که از ابتدا سده بیستم امری ضروری شناخته شده بود در زندان فراهم گردد. (آشوری ۱۳۸۶ ص ۱۷). با این حال اصلاح ساختار درونی زندان و ترویج علم اداره زندان و زندانبانی کاری از پیش نبرد و زندان به منزله محلی برای اصلاح و بازپروری مجرمان در نیمه دوم سده بیستم و در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ مورد انتقادهای شدید قرار گرفت و روز به روز اثرات زیانبار آن آشکار گردید.

منتقدان زندان آثار زیانبار فراوانی برای زندان بر شمرده اند از جمله:

۱. حذف مجرم از جامعه و محروم کردن جامعه از نیروی کار.
۲. مشکلات اداری و فنی در جمعیت نگهداری از زندانیان.
۳. ازدیاد جرایم به ویژه تکرار جرم.
۴. فاسد شدن فرد زندانی.

۵. نابودی حس مسولیت زندانی.

۶. پایین آمدن سطح بهداشت و اخلاق و... (گودرزی و مقدادی ۱۳۸۶ ص ۳۱ و ۳۲)

به علت همین تاثیرات مخرب و نا کارآمدی زندان جنبش حبس زدای در سطح بین المللی و داخلی شکل گرفته است. یکی از راهکارهای این جنبش مجازاتهای جایگزین حبس است که جانشین زندانهای کوتاه مدت می گردند. در ایران جنبش حبس زدایی از حدود بیست سال پیش در محافل علمی و دانشگاهی شروع شد سپس در قالب یک جنبش قضایی نمایان شد یعنی از حدود ده سال قبل بعضی از قضات در مواردی به ویژه در دادگاههای اطفال حکم به مجازاتهای جایگزین حبس میدادند که برخی از آنها رد شدند.

و برخی دیگر مورد تأیید قرار گرفتند (نجفی ابرند آبادی ۱۳۸۶ ص ۱۱۳). مستند آنان مواد ۱۷ و ۲۲ و ۷۲۸ ق م ۱ بود. ماده ۱۷ ق م ۱ ۱۳۷۵ مجازاتهای بازدارنده را به صورت تمثیلی و نه حصری برشمرده است. این جنبش بالاخره منجر به تدوین لایحه ای در سال ۱۳۸۴ به عنوان (لایحه مجازاتهای اجتماعی) شد که جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی ارسال شد و پس از مدتی بحث و بررسی مستقیماً به تصویب نرسید تا سرانجام در لایحه جدید مجازاتهای اسلامی وادغام مواد ۶۳ الی ۸۶ لایحه را به خود اختصاص داده است. در این پژوهش سعی بر این است تا مبانی و اهداف استفاده از مجازاتهای جایگزین حبس و قواعد به کارگیری آن را به ویژه با توجه به لایحه مجازات اسلامی در حقوق کیفری ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد.

ب- سؤالیهای اصلی تحقیق:

۱. آیا مجازاتهای جایگزین حبس مقرر در لایحه مجازات اسلامی موجبات تحقق اصلاح و بازپذیری اجتماعی بزهکاران و کاهش تراکم جمعیت کیفری زندانها می شود؟

۲. آیا جایگزینهای کیفری سالب آزادی در لایحه جدید مجازات اسلامی در مورد تمامی مجازاتهای حبس اجرا می شود؟

ج- سوابق پژوهشی موضوع:

در ادبیات حقوقی ایران کتب و مقالاتی وجود دارد که مجازاتهای جایگزین حبس را مورد بحث و بررسی قرار داده است از جمله: کتاب جایگزینهای زندان یا مجازاتهای بینابین (آشوری، محمد ۱۳۸۲).

در این کتاب که میتوان گفت مهمترین کتاب در زمینه مجازات‌های جایگزین حبس در ایران است انواع مجازات‌های جایگزین حبس؛ اعم از سنتی و نوین و جایگزین‌های قرار بازداشت موقت بررسی شده است برای هر کدام از مجازات‌های جایگزین حبس، تجربه برخی از کشورهای که آن را اجرا کرده‌اند. نیز به عنوان یک بررسی تطبیقی ذکر شده است. کتاب کیفرشناسی نوین یا کیفرهای اجتماعی (گودرزی، محمد رضا و دیگران ۱۳۸۴) این کتاب هم مجازات‌های نوین جایگزین حبس را بررسی کرده است. کتاب‌های دیگری مانند: مجازات‌های جایگزین (طالبی، محمدعلی -۱۳۸۴) به مجازات‌های جایگزین حبس پرداخته است و در سه جلد به طور مفصل مجازات‌های جایگزین حبس را بررسی کرده است.

مقالات زیادی نیز در این زمینه نوشته شده که برخی از آنها به کوشش افراد علم دوست یکجا در کتابی جمع‌آوری شده‌اند مانند: مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان به کوشش (مائده میر شمش شهباشی ۱۳۸۶) بسیاری از مقالاتی دیگر نیز که در مجلات، ماهنامه‌ها و فصلنامه‌های حقوقی به چاپ رسیده‌اند.

پایان نامه‌هایی نیز در این زمینه توسط برخی از دانشجویان به رشته تحریر در آمده است از جمله: مجازات‌های جانشین زندان در اسناد سازمان ملل متحد، حقوق ایران، فرانسه و انگلیس، (اشراقی، مهرداد، دانشگاه امام صادق، ۱۳۷۴) و جایگزین‌های زندان کوتاه مدت در حقوق ایران و انگلستان (قنبری، عطاءالله، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۶) و همچنین جانشین‌های مجازات زندان (جانی پور، علی کرم، دانشگاه تهران، ۱۳۷۵) و مجازات‌های اجتماعی در حقوق کیفری ایران (مصلی نژاد، محمداسماعیل، دانشگاه مفید قم، ۱۳۸۵) پژوهش حاضر از این جهت دارای اهمیت است که مجازات‌های جایگزین حبس را در لایحه جدید مجازات اسلامی به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

د- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی است به طوری که با مطالعه کتب و مقالات موجود در این زمینه و همچنین سایت‌های اینترنتی مطالب لازم جمع‌آوری شد و به دقت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. مواد ۶۴ تا ۸۶ لایحه جدید مجازات اسلامی (۱۳۹۰) که تحت عنوان مجازات‌های (جایگزین حبس). فصل نهم این لایحه را به خود اختصاص داده است بحث اصلی این پژوهش است که با توجه به حساسیت موضوع و نو بودن آن مورد کنکاش و واکاوی قرار گرفت.

هـ: ساماندهی تحقیق:

این پژوهش در دو بخش تنظیم شده است بخش اول آن در سه فصل به مبانی و دلایل حبس زدایی می‌پردازد. در فصل اول این بخش مفهوم زندان، تاریخچه آن در دنیا و ایران، اهداف، مزایا و معایب زندان بررسی شده است. فصل دوم، دلایل و مبانی چرخش سیاست جنایی حبس‌گرا به حبس‌زدا را بررسی می‌کند، نقش آموزه‌های مکاتب کیفری و جرم‌شناسی در این چرخش سیاست جنایی، و همچنین دلایل عملی این چرخش بررسی می‌شود، فصل سوم، جنبش حبس‌زدایی را در سطح بین‌المللی، در سطح ملی و نهایتاً در ایران را در بر دارد.

بخش دوم این تحقیق، به تبلور مجازات‌های جایگزین حبس، در قانون جدید مجازات اسلامی و موارد به کارگیری آن‌ها می‌پردازد، در فصل اول به تبیین این مجازات‌ها از لحاظ مفهوم، ماهیت، قلمرو، تاریخچه و اهداف ویژگی‌های آن‌ها می‌پردازد.

فصل دوم الزامات، و ساختارهای لازم جهت اجرای مجازات‌های جایگزین حبس را بررسی می‌کند. در فصل سوم، موارد استفاده و به کارگیری مجازات‌های جایگزین حبس مطابق لایحه جدید مجازات اسلامی (۱۳۹۰) بررسی می‌شود، و نهایتاً در فصل چهارم، مصادیق مجازات‌های جایگزین حبس، مفاهیم، تاریخچه، فواید، مزایا و معایب و ضمانت اجرای آن‌ها مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

بخش اول:
حبس زدائی، مبنای و دلایل آن

هر نوع جنبش و نهضتی در حوزه علوم انسانی، اعم از سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، دارای دلایل و مبانی خاص خود می‌باشد، که به تدریج و در گذر زمان، این دلایل و مبانی تقویت شده و در برهه‌ای از زمان مجال بروز و ظهور پیدا کرده‌اند. به عبارتی دیگر هر جنبش و نهضتی در حوزه علوم انسانی دارای زمینه‌ها و بسترهای خاص خود بوده است.

جنبش حبس‌زدایی هم به مثابه یک جنبش در حوزه حقوق کیفری و جرم‌شناسی به عنوان رشته‌ای از رشته‌های علوم انسانی دلایل و زمینه‌های خاص خود را دارد.

دلایل و مبانی جنبش حبس‌زدایی ناشی از آثار و عواقب منفی اجرای مجازات زندان در طول مدت زمانی نزدیک به دو قرن بوده است.

در این بخش ابتدا در فصل نخست مفهوم زندان، تاریخچه آن در دنیا و ایران، کارکردهای زندان و سپس مزایا و معایب آن بررسی می‌گردد. در فصل‌های دوم و سوم دلایل چرخش سیاست جنایی حبس‌گرا به سیاست جنایی حبس‌زدا، که شامل دلایل تئوریک و نظری و دلایل عملی است مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در فصل سوم جنبش حبس‌زدایی در سطح بین‌المللی، در سطح ملی و نهایتاً در ایران مورد بحث قرار می‌گیرد.

فصل اول: زندان^۱

مفهوم و تعریف زندان به عنوان یکی از مهمترین مجازات‌های موجود در زرادخانه‌های کیفری دنیا چیست؟ پیشینه تاریخی آن به چه عصر و دوره‌ای بر می‌گردد؟ در ایران دارای چه پیشینه و سوابقی است؟ کارکردهای آن به عنوان یک مجازات، کدامند؟ زندان دارای چه مزایا و معایبی است؟ این فصل، در طی چند مبحث و گفتار، به این سؤالات پاسخ می‌دهد.

مبحث اول: مفهوم و تاریخچه ی زندان

قبل از ورود به بحث اصلی شایسته است از زوایای مختلف بررسی گردد و آثار منفی و ویرانگر آن را بر افراد محکوم شده به آن که مدتی از عمرشان را کم یا زیاد در آن سپری می‌کنند بیان شود لازم است که با مفهوم زندان هم از نظر لغوی و هم از نظر اصطلاحی آشنا شد، اهمیت این موضوع از آن جهت مهم است که بدانیم در

^۱ Imprisonment، prison

حقوق ایران تعریفی از حبس نشده است. همچنین تاریخچه زندان به عنوان یکی از انواع مجازات‌ها که هنوز هم متداول‌ترین مجازات در حقوق کیفری تمامی کشورهای دنیا است دارای اهمیت است، مختصری از تاریخچه زندان در ایران نیز به روشن تر شدن هر چه بیشتر مسئله کمک خواهد کرد. لذا در این مبحث ابتدا در گفتار اول مفهوم لغوی و اصطلاحی زندان و نیز انواع زندان بررسی می‌گردد و گفتارهایی دوم و سوم به ترتیب به تاریخچه زندان در دنیا و ایران می‌پردازد.

گفتار نخست: مفهوم زندان و انواع آن

در فرهنگ‌های مختلف فارسی زندان یا حبس از دو جهت معنی شده است. فرهنگ نویسان هم به فعل و عمل حبس کردن توجه داشته‌اند و هم به مکان آن، برای مثال در فرهنگ معین حبس به معنای زندانی کردن و بازداشتن آمده است (معین، ۱۳۸۸: ج ۱، ۱۳۳۸). و حسن عمید مکان آن را مد نظر داشته و زندان را به بندیخانه، محبس خانه، قیدخانه، و جایی که محکومان و تبهکاران را در آنجا نگهداری می‌کنند (عمید، ۱۳۷۴: ۶۹۲).

تنها تفاوت بین دو لغت «حبس» و «زندان» از این جهت است که «حبس» یک واژه عربی و مصدر ثلاثی مجرد از فعل «حَبَسَ» «يَحْبِسُ» و واژه «زندان» معادل فارسی آن است و معادل انگلیسی آن «Prison» و «Imprisonment» می‌باشد.

در ترمینولوژی حقوق از حبس چنین تعریفی ارائه شده است: «سلب آزادی و اختیار نفس در مدت معین یا نامحدود، به طوریکه در آن حالت ترخیص وجود نداشته باشد و اگر حالت انتظار داشته باشد آن را توقیف گویند نه حبس.» (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۴: ۲۰۷).

مفهوم اصطلاحی حبس یا زندان بر مفهوم لغوی آن منطبق است.

در آئین نامه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور زندان چنین تعریف شده است:^۱

«زندان محلی است که در آن محکومانی که حکم آنان قطعی شده است با معرفی مقامات صلاحیتدار قضایی و قانونی برای مدت معین یا به طور دائم به منظور تحمل کیفر، با هدف حرفه آموزی، بازپروری و بازسازی نگهداری می‌شود.»

در ترمینولوژی حقوق مجازات حبس را به انواع مختلفی تقسیم کرده است که عبارتند از: حبس مجرد، حبس موقت، حبس دائم، حبس احتیاطی، تکدیبری و با کار:

^۱ آئین نامه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، مصوب ۱۳۸۴/۰۹/۲۰

حبس ابد: عبارت است از حبس در مدت عمر محکوم و در فقه حبس دایمی و حبس مُخلد در همین معنی به کار رفته است.

حبس مجرد: عبارت است از این که محکوم به حبس در تمام مدت محکومیت خود در یک سلول کوچک به طور انفرادی زندانی باشد.

حبس موقت: سلب آزادی محکوم در مدت معین است.

حبس احتیاطی: سلب آزادی متهم در طول محاکمه برای جلوگیری از فرار متهم و یا از بین بردن مدارک جرم توسط او یا دیگران را، حبس احتیاطی میگویند.

حبس تکذیری: حبسی که برای امور خلافی مقرر شده است، حبس تکذیری نام دارد (همان، ۲۰۸). حبس با کار: حبسی که محکوم علیه به حبس، مجبور به انجام کارهایی که برای او تعیین می‌شود، باشد. (گودرزی و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۳).

به نظر می‌رسد انواع مختلف حبس در ترمینولوژی حقوق با توجه به قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ باشد که انواع مجازات زندان در آن عبارت بودند از:

۱. حبس ابد با اعمال شاقه.

۲. حبس موقت با اعمال شاقه (۳ تا ۵ سال).

۳. حبس مجرد (۲ تا ۱۰ سال).

۴. حبس تأدیبی و تکذیری برای جرم‌های جنحه و خلاف (۱۱ روز تا ۳ سال).

در آیین نامه سازمان زندان‌ها مصوبه‌ی ۸۴/۹/۲۰ در تعریف بازداشتگاه آمده است:

«محل نگهداری متهمانی است که با قرار کتبی مقام‌های صلاحیت‌دار قضایی تا اتخاذ تصمیم نهایی به آنجا معرفی می‌شوند.»

هرچند عملاً تا کنون به ندرت بازداشتگاه‌ها و زندان از هم جدا بوده‌اند و افراد بازداشتی در کنار سایرین مجرمین و گاهی مجرمین خطرناک نگهداری می‌شوند که خود مشکل بسیار بزرگی است.